

אברהם יעקב ברור על הצורך במבואות היסטוריים וגיאוגרפיים לכתבי עגנון

ש"י עגנון הוא משורר גדול ללא חרזים, אבל אין לאמור על חיבוריו ש'מיטב השיר הוא כזכר'. להפך, הרוב והטוב שבכתביו הם תיאורים נאמנים למציאות ההיסטורית והגיאוגרפית. לפני עשרים ושתיים שנה, בט"ז בתשרי תרצ"ז (1936), פירסמתי בעתון 'דבר' מאמר בשם 'עגנון - מקור היסטורי', שזכה לתגובה חיובית מפי קרובים לנושא. היות ואין לשלוח את הקורא לעיין בעתון ישן, רצוני לסכם בקצרה מה שאמרתי שם טרם אמשיך בהערות-הצעותי. עגנון בעל הדמיון ואמן היופי שבתאור ושבסגנון נוהג לדייק בנאמנות למציאות שבזמן וש במקום. לא לי לשפוט על ההרכבה של משורר והיסטוריון, רצוני רק להעיד על האמת ההיסטורית והגיאוגרפית שבסיפוריו הגליציאים והישראליים מימות העליה השנייה. כדי להכשיר את עדותי - עד כמה שאדם רשאי להעיד על עצמו - אומר שנולדתי וחונכתי והחיליתי בעבודה לאומית לרגלי הקארפאטים המזרחיים בנוף טבעי ובאווירה רוחנית דומים לאלה שבבוצ'אץ, העיר בה נולד וגדל ש"י עגנון. העיר קולומיה, שבה עברו עלי רוב ימי נעורי, נכללה ביחד עם בוצ'אץ, במחוז בחירות אחד עד שנת 1907. אותו מחוז היה בוחר בציר יהודי לפרלמנט שבווינה. שתיהן ערים יהודיות מובהקות היו על מעלר תיהן ומגרעותיהן. בגיל גדול אני ממר עגנון בארבע שנים, בעליה לארץ הקדים הוא לבוא בשלש וחצי שנה. הוא בל"ג בעומר תרס"ח, אני בערב שבת בראשית תרע"ב (1911). גם במוצא המשפחה דמיון בינינו: בעלי-בתים בינוניים ברכושם, תלמידי-חכמים, אלא שבשלשלת היוחסין שלי לא היו מתנגדים לחסידות כמו בבית צ'אצ'ק (שם משפחתו המקורי של עגנון). את אשר ראו עיניו ראיתי גם אני, ושאיפותיו-אמונותיו-תקוותיו מימי הרצל והעליה השנייה קננו גם בלבבי. עגנון לא פירסם מחקרים היסטוריים, אבל תולדות היהדות הגליציאית מאז צמיחת החסידות נהירות לו ממקורות עבריים ראשונים יותר מאשר לטובי ההיסטוריונים. ואני חיטטתי בתולדות גליציה בכלל ויהודיה בפרט, בעיקר במחצית השנייה למאה ה"ח, ומעט ממה שמצאתי פירסמתי. לכל מה שכתב עגנון על יהודי גליציה וארץ-ישראל בימי העליה

השנייה ימצא הבקי מסמכים היסטוריים שבכתב או דמויות דומות מזכרוננו ומסיפורי עם. גם הגיאוגרפיה שלו, כלומר של גבוריו הנודדים, מי ברגל ומי בקרון בדור האחרון, היא מציאותית, פרי עיונו במפות בקנה מדה גדול ובספרים ומשאלת פי בקיאים. גבוריו עוברים בדרכים שעוברי דרכים באותה תקופה היו מהלכים בהן ובישובים קיימים, ואם הוא משנה את שם המקום קל לכן גליציה המזרחית להכירו.

על קהילות גליציה שהושמדו כליל פורסמו כמה ספרי-זכרון, ובכלל זה גם ספר על בוצ'אץ' ואולם התמונות שנתן לנו עגנון מעיר מולדתו הן התאור ההיסטורי הנאמן ביותר למי שידע להבדיל בין תפארת הדמיון והסגנון והאמת ההיסטורית, המשתקפת מרבבות הפרטים שבמקורות. עגנון לא יצר פוטוגרפיה, הקולטת הכל ומוסרת הכל, הוא צייר היודע להבליט את העיקר ולהבליע את הפרטים. אם ברצונך להחיות במוחך את ימי העליה השנייה, ימי תקוות-חיים ואמונה ברעיון התחיה, עליך לקרוא בעתונות הירושלמית והיפואית (תל-אביב נכללה ביפו), במאות חוברות וכתובים ובפרקי זכרונות לעשרות. ואחרי כל אלה יהיו נוכח עיניך המון בריות ומעשים, ואת האוירה של הימים ההם, ימי ההריון למעמד פועלים עברים בארץ, בניינה של תל-אביב השכונה, אירגונה של הקבוצה הראשונה ויסוד בתי-הספר התיכוניים הראשונים, לא תפוס כמו בקוראך את 'תמול שלשום' של ש"י עגנון.

עגנון כתב לבני דורו, ולא לכל בני דורו אלא רק לאנשים שחונכו על ברכי התורה והמסורת כמוהו. רק אלה יעמדו על צרופי הדמויות וצרופי הלשון והסגנון והרמזים שבהם. מעשה ברב זקן מהדור הישן, שלא ראה מימיו ספרות יפה, אבל שימש ברבנות בכרך גדול במערב וידע את העולם החודש, ובנדוד שנתו מעיניו קרא את 'הכנסת כלה' ולא הניח את הספר מידו עד שסיימו. לו נתת לרב זה רומאן ממיטב הספרות האירופית לא היה מסוגל לקרוא בו דפים אחדים אף בלילות נדודים. בספר זה הוא מצא לא רק דמויות ידועות לו מתוארות-מובלטות באופן שהוא לא היה מסוגל לכך, והלשון הרי היא לשונו ללא שיבושיה, ממש לשון משוכחת שבהקדמות לספרי-דרש, מה שמתאים לטעמו של אדם שהתורה אומנתו ונוח לו לקריאה. מן ההכרח הוא שלא יבינהו הדור שחונך באסכולות החדשות בארץ-ישראל בלי מבואות ופירושים מפורטים. גם רמזי-הלשון דורשים באור בהערה למטה. אם עגנון כותב שספר מלים עברי נקרא 'מלון' ולועזי 'ערלון', הרי ידע מי שגדל בגולה בסביבה יהודית ש'ערל' הוא נוצרי וספר המלים של לשונו הוא 'ערלון', כמו ש'מלון' הוא ספר לשונם של הנימולים, כלומר היהודים. מי מנערינו יעמוד על כך ללא ביאור? הקרקע ההיסטורית של ספורי עגנון משתרע משנת תקל"ה (1775) עד תשי" (1950).

הרקע הגיאוגרפי הוא גליציה שממזרח ללבוב ומצפון לנהר דנייסטר, ובעיקר העיר בוצ'אץ' (שבוש) שבה נולד וגדל המחבר; מקומות אחדים בגרמניה וסביבתם הקרובים בה, ובארץ-ישראל יפרת-אביב וסביבותיהן וירושלים. לקורא שגדל בארץ בימי הבריטים זרות ארצות הגולה וגם ארץ-ישראל שבימי הטורקים ידועה לו רק מעט. שני הסיפורים שזמן מאורעותיהם קדום ביותר הם 'הגדה' ו'בלבב ימים'. בהגדה

כותב ר' אביגדור מכתב לנכדו גרשום והתאריך הוא משנת תקל"ה. אנשי בוצ'אץ' הבאים לירושלים כבר מוצאים בה חסידים ופרושים — כמוכן שהכוונה לאשכנזים שאת לשונם הם מבינים — וזה לא יתכן לפני שנות ה-20 למאה הי"ט. דרך אגב, בסיפור זה, שיש בו מעשי נסים, מדקדק המחבר להוליך את אנ"ש בנתיב המציאות הגיאוגרפית. הדמיון אינו נוגע בנוף כנהוג אצל משוררים מאז הומירוס המכניסים את גיבוריהם, יצירי-פלא, לנוף-פלא. את 'הכנסת-כלה' שהוא אפוס של יהודי גליציה המזרחית, לפי הכתובת בשער 'פרשת גדולת אחב"י יושבי מדינת הקיר"ה', אפשר לקבוע בשנות ה-30 או ראשית ה-40 של המאה הי"ט. 'זהיה העקוב למישור', ספר ביכוריו של עגנון, יש לקבוע בסוף שנות ה-50, כי 'המגיד' כבר מופיע זה שנים אחדות ושמעו הגיע עד בוצ'אץ'. הסיפור 'שני תלמידי חכמים שהיו בעירוב' אינו מאוחר משנות ה-70 למאה הי"ט.

במאת השנים שאחרי תקל"ה אין פגיעות בהתפתחות החברה היהודית ובדעותיהם של גיבורי עגנון, אבל הדור הבא — הוא הדור שעגנון ראהו בעוניו וגדל בתוכו וגם תארו בצבעים מלאים ובהירים, עד שהבקיאים יכולים להכיר אף את האורייגיאליים — הוא שונה בהחלט מדורם של ר' יודל חסיד ושל מנשה חיים הקבצן, ואף משל דורם של שני הרבנים. כאן קרה דבר חדש: ב-1867 ניתן ליהודים, להלכה, שוויון זכויות מלא; נפתחו בפניהם האסכולות של הממשלה ובכללן הגמנסיה של בוצ'אץ' והאוניברסיטה של לבוב, נסללו מסילות ברזל בגליציה ואף בוצ'אץ' היתה לתחנה על קו מסילת ברזל.

יהודים החלו לזרום לבתי-ספר חילוניים ולרכוש השכלה אירופית, יהודים נוסעים למערב האוסטרי והגרמני לרגלי מסחרם ואף לריפוי והבראה לנאות רחצה. קם טיפוס חדש של יהודים, ובתוכם בריות מוזרות שנתלשו מבית-המדרש הישן ולטרקלין האירופי לא נכנסו למרות שלבושם אירופי וספרי שילר ולסינג נושרים מתוך חיקם. באופק המערבי הופיע בשמי היהדות כוכב גדול, ד"ר תיאודור הרצל, עורך המדור הספרותי 'בנייאה פרייאה פרסה', העתון הגדול שבוינה שהקיר"ה בעצמו קוראו. הרצל הסופר הגדול בלשון הגרמנית קורא ללאומיות יהודית. הרעיון מוצא הד בלב משכילי בוצ'אץ', הצינונות היתה לדבר שבאופנה. בסיפור 'בנערינו ובזקנינו', שזמנו הוא בקיץ 1907 אחרי הבחירות הראשונות לפרלמנט שבוינה לפי חוק הבחירות הדימוקרטי, מראה לנו עגנון את ריקנותם של הצינונים והלאומיים שבעיני רות גליציה בימים ההם. שני זרמים היו אז בצינונות האוסטרית: האחד הכשיר את 'עבודת ההווה' בגולה, כלומר: המלחמה למען הגשמת זכויות היהודים בגולה ולמען כיבוש עמדות לתנועה הלאומית במוסדות השלטון והציבור, והשני פעל ודרש התרכזות בעבודה למען ארץ-ישראל ועליה לארץ. השתתפותי בתעמולה למען מועמד ציוני לפרלמנט ב-1907, ואחרי שהכרתי את השחיתות שהכשילה את מועמדנו בחלה נפשי בגולה ובעבודת ההווה וב-1911 עליתי לארץ. כנראה השפיע לקח הבחירות גם על עגנון והוא מיהר לעלות. לכבודו עלי להגיש שעלה לא למשרה בטוחה

ומכובדת ששכרה הטוב בצידה כמוני, אלא ללא כל חשבון ומראה-מקום לפרנסה. ב'בנערינו ובזקנינו' מראה לנו עגנון את ה'אינטליגנציה' הפרובינציאלית הגבוהה, כלומר האקדמאית. ב'סיפור פשוט' אנו רואים משכילים למחצה, בני סוחרים וחוכרים קטנים. הירשל גיבור הסיפור עזב את הגמרא, יכול היה ליכנס לגימנסיון ולאוגי-ברטיטה וליעשות דוקטור, אבל לא נכנס ונשאר חנווני. באוירה דומה טובבים גיבורי 'בדמי ימי' פרט לעקביה מזל. ב'תמול שלשום' מכניסנו עגנון לישוב היהודי בארץ ישראל בימי בניגם של 60 הבתים הראשונים באחוזת-בית מוסבת שם תל-אביב. את החברה שהתרכזה מסביב לגמנסיה הרצליה כיפרת-ל-אביב מכירים אנו ב'שבועת-אמונים'. עוד כמה סיפורים קטנים מוקדשים לישוב הישן או לחדש בימי העליה השניה, ימי ענותו של המחבר בארץ.

האנשים הזוכרים את אותם ימים הם בני ששים ומעלה כיום. לדור שגדל אחר הצהרת בלפור ימי העליה השניה הם היסטוריה, היסטוריה לא רחוקה במנין השנים, אבל רחוקה מאד עקב התמורות שחלו מאז. בכדי שהקורא בכלל והצעיר בפרט יבין את עגנון הגליצאי, עגנון מחלוצי העליה השניה ועגנון שבתוך יהדות גרמניה שהוש' מדה, יש לחבר בהסכמת המשורר מבואות לסיפוריו שיבארו את הרקע הגיאוגרפי וההיסטורי אשר במסגרתם התרקמו העלילות וצמחו וגדלו האנשים המתוארים על-ידי עגנון. 'אם ברצונך להבין את המשורר לך לארצו' — אמר משורר גרמני ידוע, אשר משכילי בוצ'אץ' העריצוהו ביותר. יש לתת לקורא תאור הנוף במלים ובתמונת נות ולצרף לנדודי הגיבורים מפות סקיצות. קשה מזה הוא תיאור תנאי החיים, הכלכלה והחברה באותה תקופה ובאותה המדינה, ושבעתים יקשה להכניס צבר שחונך בבית-ספר אתיאטי לעולם האמונות והדעות, התקוות והדאגות, של הבריות של עגנון המשוגות כל כך בעיני נער ונערה הקוראים כעת עברית. המבואות בגי' אוגרפיה והיסטוריה שבסיפורי עגנון, אם יכתבו בידי מומחה היודע לא רק עובדות אלא גם לצרפן ולהציגן בפני הקורא באופן המושך את הלב, יביאו ברכה מרובה יותר מאשר לימוד היסטוריה יבש. אחרי הקריאה במבוא יכנס הקורא בגוף-הסיפור של עגנון לתוך תוכם של חיי דורות קרובים שעברו ללא השאיר שריד בלב הדור החדש. עגנון שילב כמה פעמים דור בדור. גיבור של סיפור מאוחר הוא נין ונכד לגיבור מסיפור קודם שתקופתו שבעים או חמישים שנה לפני-כן. יצחק קומר, החלוץ בעליה השניה הוא ניגו של ר' יודל חסיד ה'גיבור' של 'הכנסת כלה'. במקום אחר מתגלגל לפנינו ניגו של טשארני קריינדל, אשתו של מנשה חיים כהן שירד מטה והיה לקבצן. על-ידי השוואת אבות לנינים ניתנה הזדמנות לתאר התמורות בחיי עמנו בחומר וברוח. סיפוריו של ש"י עגנון נוצרו לשם הנאה אסתתית, אבל על-ידי תוספת מבואות יכולים הם גם לגמול חסד עם עולם ששקע מאליו ועם עולם שהושמד בידי מרצחים. וכי היכן תמצא תיאור נאמן יותר של הדור שהוצא להורג ביערות גליציה מאשר ב'אורח נטה ללון'. דומני שעגנון כמקור היסטורי נאמן חשוב לא פחות מעגנון המשורר. ואולי אין תחומים קבועים בין שירת-אמת והאמת ההיסטורית.

'בנערינו ובזקנינו' במסגרת חיי מחברו

יסודות אוטוביוגרפיים וזכרון מאורעות שהמחבר ראה ודמויות שהכירן פוזרים ברבים מסיפורי ש"י עגנון. מי שחי במקומו ובזמנו יכיר בנקל למי או למה מכוונים הדברים. ואולם אם בחיבורים אחרים יסודות אלה טפלים לגבי המסכת הפיוטית, הסיפור 'בנערינו ובזקנינו' כולו פרקי אוטוביוגרפיה וזכרונות מתקופה מכריעה בחיי הסופר. באותה תקופה החליט 'התינוקת' — כפי שקוראה לו אמו בסיפור זה — כלומר בן התשע-עשרה המפונק, לעזוב את קן משפחתו ואת עיר-מולדתו 'שבוש' היא בוצ'אץ' שעל נהר סטריפה, פלג שמאלי לדנייסטר, ולנדוד לארץ האבות ללא סיכויים לפת-לחם, לגג מעל לראש ולבגד ללבוש ולקבל עליו סכנת הקדחת וגרענת ומרעין בישין אחרים, שבהם לקתה הארץ העזובה בימי 'התוגר המשותף' כפי שקראו את השולטן העותומני בימים ההם.

אחי בי יהתלו,

מה לך ארץ-מורשה,

שם איים ייללו,

תור לך ארץ חדשה.

חרוזים אלה מתוך אחד משירי החלוצים מימי העליה השניה מתארים את יחס האחים והרעים והקרובים לחלוץ שיצא לארץ. ואם ברוסיה ופולין ורומניה, בארצות הפרעות ביהודים ושלילת זכות אנוש מהם כך, בגליציה, ארץ הקיר"ה, שבה יכול יהודי לעסוק בכל מלאכה ואמנות, לשבת בכל מקום, ואף להגיע לדרגות גבוהות בפקידות ובצבא, על אחת כמה וכמה.

מי מבני הדור שלא ראה את הימים שלפני מלחמת העולם הראשונה, יכול לתאר לעצמו מה היה זה בעיני יהודי משכיל באוסטריה-הונגריה לפני יובל שנים ללכת לאסיה. ולא רק לפני המבול של המלחמה הראשונה, אלא אף אחרי המלחמה עד כיבוש אוסטריה על-ידי היטלר עוררה עדיין החלטת איש לעלות לארץ-ישראל של המאנדאט הבריטי מנוד-ראש בקרב סתם יהודי בוניה. מאכס ומוריץ הוינאים לא